

تبیین جایگاه فرم در معماری معاصر ایران

غزال صفدریان
هوتن کوثری حقیقی

سرشناسه : صفدریان، غزال، ۱۳۶۱ -

عنوان و نام پدیدآور : تبیین جایگاه فرم در معماری معاصر ایران / مولف غزال صفدریان، هوتن کوثری حقیقی.

مشخصات نشر : تهران : اول و آخر، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری : ۱۵۲ ص.: مصور، جدول.

شابک : ۷۱-۳-۷۳۶۳-۶۰۰-۹۷۸ : ۱۴۸۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی : فیفا

موضوع : معماری -- ترکیب، تناسب و غیره

موضوع : Architecture -- Composition, proportion, etc

موضوع : معماری -- طراحی -- ترکیب، تناسب و غیره

موضوع : Architectural design -- Composition, proportion, etc

شناسه افزوده : کوثری حقیقی، هوتن، ۱۳۵۷ -

رده بندی کنگره : ۱۳۹۶ ۲تص/ص/NA۲۷۶۰

رده بندی دیویی : ۷۱ / ۱

شماره کتابشناسی ملی : ۴۸۲،۶۵۱

عنوان : تبیین جایگاه فرم در معماری معاصر ایران

مولف : غزال صفدریان-هوتن کوثری حقیقی

ناشر : انتشارات اول و آخر

صفحه آرا و گرافیکست : فاطمه فضلی

چاپ اول : ۱۳۹۶

شمارگان : ۱۰۰۰ جلد

قیمت : ۱۴۸۰۰ تومان

انتشارات اول و آخر

«عضو انجمن فرهنگی ناشران کتاب دانشگاهی»

© حق چاپ محفوظ است. ISBN ۷۱-۳-۷۳۶۳-۶۰۰-۹۷۸

این اثر، مشمول قانون حمایت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هرکس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ی ناشر به هر شکل اعم از نشر یا پخش عرضه کند، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

نشانی : تهران، میدان انقلاب، کوچه جنت (مته)، پست فسا، بلاک ۳، واحد ۱

پیشگفتار

مقدمه..... ۱۱

فصل اول-تعریف فرم در معماری

هنر و فرم..... ۱۶

معماری و فرم..... ۲۸

فرم چه مولفه هایی دارد؟..... ۳۰

شکل..... ۳۰

اندازه..... ۳۱

رنگ..... ۳۱

بافت..... ۳۱

مکان..... ۳۳

جهت..... ۳۳

تعادل بصری..... ۳۳

تبیین معیارهای زیبایی فرم..... ۳۳

فصل دوم-عوامل تاثیر گذار بر فرم

۲-دسته بندی عوامل ۳۸

کیفیت های زیبایی شناسانه..... ۳۹

تکنولوژی ۴۰

محیط و زمینه..... ۴۱

عملکرد..... ۴۳

سلايق و خواسته ها..... ۴۵

پارادایم..... ۴۵

معیارهای فرهنگی..... ۴۹

اقلیم..... ۵۱

اقتصاد..... ۵۲

فصل سوم-فرم در معماری معاصر ایران

۳-فرم در بازه زمان..... ۶۲

تا سال ۱۳۰۰..... ۶۲

بررسی عوامل تاثیر گذار بر فرم در این دوران..... ۶۳

از ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ (دوران پهلوی اول)..... ۶۷

۶۸..... بررسی عوامل تاثیر گذار بر فرم در این دوران.....

۷۳..... دوران پهلوی دوم (۱۳۲۰-۱۳۵۷).....

۷۶..... بررسی عوامل تاثیر گذار بر فرم در این دوران.....

۸۳..... دوران بعد از انقلاب.....

۸۵..... بررسی عوامل تاثیر گذار بر فرم در این دوران.....

فصل چهارم- بررسی نمونه های موردی

۹۳..... تبیین تحولات حاکم بر فرم و سبک در نمونه های معماری.....

۱۰۵..... تبیین فاکتورهای فرمی در نمونه های موردی.....

۱۱۶..... دوران ناصری تا انتهای دوره قاجاریه.....

۱۲۰..... دوران پهلوی اول ۱۹۲۵-۱۹۴۱.....

۱۲۸..... دوران پهلوی دوم ۱۹۴۱-۱۹۷۹.....

۱۳۸..... معماری پس از انقلاب اسلامی.....

پیش گفتار:

کالبد معماری را می‌توان مجموعه‌ای از عوامل مانند فرم، شکل، بافت(مصالح) و رنگ دانست که تمامی عوامل در شکل‌گیری نمود بیرونی معماری تاثیرگذار می‌باشد. اما آنچه امروزه در معماری مورد غفلت قرار گرفته مقوله فرم در معماری می‌باشد. توجه صرف به شکل، رنگ، بافت و مصالح فارغ از فرم به عنوان سطحی‌ترین لایه معماری بانی را در معماری ایران گشوده که لزوم پرداختن به آن را ایجاب می‌کند. فرم به واسطه نش تعامل که با محیط اطراف دارد و واسطه درون و بیرون می‌باشد همواره به آن پرداخته شده. در هر مقطعی از معماری معنای متفاوت به خود گرفته است. گاه مانند مکتب‌های مدرن فضای درون و بیرون چنان بهم گره می‌خورند که فرم به حداقل ماده تسلیل باشد و مانند پوسته‌ای شفاف تعریف می‌گردد که در برگیرنده فضای داخل است و گاه همانند معماری پست مدرن خود روایتگر و تداعی‌کننده معنا می‌باشد و گاه مانند سبک کلاسیک نمادی از شکوه، جلال و قدرت خواهد بود. فرم بر اساس نقش خود که همان تظاهر بیرونی فضا می‌باشد متاثر از فاکتورهای چند گانه‌ای می‌باشد که دستمایه خلق آن بوده و این ۲ مقوله فرم و فضا چنان در هم ادغام می‌شوند که هر یک باید تداعی‌کننده دیگری در فضای مجرد معماری باشد. گروتز در کتاب زیبایی‌شناسی در معماری بیان می‌کند فرم یا صورت متاثر از محتوا بوده و خلق فرم‌های فیزیکی نیز احتیاج به و حزن بصوررات ذهنی و فرم‌های اولیه دارد. او معتقد است "موفقیت و پایداری یک فرهنگ مبتنی بر دارا بودن یک زبان فرمی معتبر است". آموس راپاپورت در کتاب انسان‌شناسی مسکن بیان می‌کند که شکل خانه و مجتمع‌های زیستی تحقق مادی محیطی آرمانی می‌باشند و تاکید دارد که شکل خانه تنها نتیجه نیروهای فیزیکی یا هر عامل سببی واحد دیگری نبوده بلکه حاصل مجموعه‌ای از عوامل اجتماعی^۶ فرهنگی در

وسیع‌ترین شکل آن می‌باشد و عوامل دیگری مانند روش‌ها و شیوه‌های ساخت، مصالح قابل دسترس و اقلیم را سایر عوامل تاثیر گزار بر فرم قلمداد می‌کند. (راپاپورت، ۱۳۹۲). در این نگرش عوامل مختلفی در تعیین فرم معماری تاثیر گذارند که علاوه بر عوامل محیطی، سایر عوامل درونی مانند فرهنگ و اجتماع را نیز در بر می‌گیرد.

فرم‌ها در سه دسته از عوامل موجودیت می‌یابد عوامل ملموس و غیر ملموس. دسته اول عناصری می‌باشند که به صورت بافت، شکل و رنگ نمود می‌یابد و زیبایی را عرضه می‌کند. که محدود به حض بصری می‌شود و به مرز جغرافیایی مشخصی نمی‌گردد. این عوامل در معماری به صورت عام قابل تعریف می‌باشند که از بیرون بر فرم تاثیر گذارند که از دسته می‌توان به تکنولوژی، ضوابط، قوانین محلی، زمینه، اقلیم و عملکرد اشاره کرد. دسته دوم و رای دسته اول ایفاء نقش می‌کنند. این عوامل کدهایی را سمت مخاطب می‌دهند که بر ناخودآگاه او که متاثر از عوامل فرهنگی و اجتماعی می‌باشد تاثیر گذاشته و اساس لذت دورنی را پدید می‌آورد. آنچه امروزه در معماری معاصر ایران شاهد آن هستیم، سلطه عوامل ملموس به عنوان تنها معیار تعیین کننده فرم می‌باشد. آفرینش فرم که همواره دغدغه معماران بوده در مقابل سلطه سایر عوامل رنگ باخته و به دست فراموشی سپرده شده است. به عبارتی فرم به عنوان محصول یک فرآیند ذهنی نقش کم رنگتری در انتقال معانی داشته و تنها به کالبدی بیرونی تبدیل گشته است. در این کتاب برآنیم تا با بررسی عوامل تاثیر گزار بر فرم، به تبیین دلایل این تغییرات بپردازیم. اگر معماری را از سویی محصول جوشش دورنی معمار در خلق فرم بدانیم که معلول جهان بینی و پارادایم‌های معمار می‌باشد و از زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی مردم بر می‌خیزد از سوی اقتصاد، تکنولوژی، اقلیم و هم سویی با معماری روز از دگر فاکتورهای

تاثیرگذار می باشد متأسفانه تاثیر ناآگاهانه یک یا چند عامل معیارهای جدیدی از زیبایی را در خلق ساختمان تحمیل می کند. افراط در تاثیر دهی هر یک از عوامل و نادیده گرفتن سایر آنها تا جایی پیش رفته که تبعات آن در معماری معاصر ایران تامل بر انگیز است. عامل لذت بخشی که بخشی از آن مدیون فرم در معماری می باشد یکی از چالش های پیش روست. اگر فرم را مترداف عینیت در معماری بدانیم با مشاهده یک هرم، نهییتی در ما نقش می بندد که نتیجه آن می تواند به درک زیبایی بیانجامد. این احساس متکی بر فاکتورهایی می باشد که بر ساختار فکری شخص است و تجربیاتی که در زمینه های مختلف اجتماعی، فرهنگی درک متفاوتی از احساس را به مخاطب عرضه می دارد.

یکی از چالش هایی که امروزه با آن دست به گریبان هستیم تجربه نوگرایی به شکل اشتباه آن می باشد که به شیوه ای «راگیر» تمام ابعاد زندگی را در بر گرفته است. به عبارتی کشور ما بیش از مدرنیته^۱، مدرنیسم^۲ تجربه کرده و حتی در این تجربه نیز به تقلیدی سطحی از آن بسنده کرده ایم که تمام شئون زندگی مان را در بر گرفته است تا جایی که آن را می توان نتیجه مدرنیسم ایران ستاییده ای دانست که در دوران پهلوی از بالا تحمیل گردید. نمونه آن را می توان تغییر در سبک زندگی و حتی نوع پوشش دانست. در این دوران است که جامعه ایران با افراط و تفریط رو است که طبق آخرین مد اروپا لباس می پوشند اما به لحاظ تفکر هنوز به درجه ابتدایی از

^۱ مدرنیته در معنای ناب خود دگرگونی در اندیشه و نحوه نگرش به جهان هستی را شامل می شود نگرشی که عمدتاً با انقلابات مدرن در جهان به وقوع پیوست که آنچه حاصل گردید قطع از سنت که با تحول نسبت به نوع نگرش به انسان پدید آمد و فردیت در مقابل وابستگی های قومی و خانوادگی شاخص قرار می گیرد. پس پذیرش مدرنیته تغییرات محتوایی را می طلبد. اما آنچه در مدرنیسم مورد توجه قرار دارد توجه به شکل و فرم اوری است تا محتوا.

معنای مدرنیته نرسیده اند آنچنان که در معماری نیز شاهد آن بوده و هستیم بطوری که در معماری معاصر ایران که داعیه معماری مدرن را بر دوش می کشد کمتر ساختمانی با اصول این معماری به وجود آمده هرچند نمونه های ارزنده ای از معماری مدرن توسط معماری نسل اول و پس از آن معماری پست مدرن که توسط معماران نسل دوم به وجود آمدند. معمارانی که سعی در خلق ساختمان هایی با تکیه بر اصول داشتند که گویای مفاهیم برگرفته از جنبش مدرن و پست مدرن بوده است. اما آنچه امروزه به معنای معماری پست مدرن در ایران شناخته می شود استفاده از عناصر و موتیف های معماری سنتی است در حالیکه این نوع معماری اگر چه ویژگی های فرمی خاصی مانند وصل ساختمان به زمین ، بکار گیری فرم های آزاد، استفاده از انحنا و یخب، حذف زاویه و یا استفاده از رنگ و تمرکز بر حضور فضای سبز در ساختمان را دنبال می کند اما مفاهیمی مانند اجماع عام در مقابل عقل گرایی مدرن، دروری از استزاع با نداشتن به واقعیات، نمادگرایی، تخیل (در ادامه افکار سورآلیست ها که قبل از جنبش پست مدرن به مخالفت با مدرنیسم می پردازند)، توجه به معنا و عوامل اجتماعی و فرهنگی در مقابل گلوبالیستی مدرن در پشت این فرم ها نهفته است. اما آنچه در معماری امروز مورد توجه قرار گرفته صرفا بازنمایی فرمی می باشد که بدون توجه به مفاهیم و اصول شکل گرفته است.

مقدمه:

جهت تبیین فرم در معماری معاصر ایران باید گام را فراتر نهاد و به تعریف این واژه در معماری گذشته پرداخت تا بتوان به درک درستی از آن در زمان حال دست یافت. جایگاه فرم در معماری گذشته ایران چه بوده است و عمدتاً توسط چه فاکتورهای خاصی معنا میافته است؟ با توجه به اینکه فرم در هر زمان معلولی از فلسفه حاکم بر آن می باشد از دید فلسفه نیز ۳ نگرش به صورت و باطن اوجود دارد. دسته اول توجه صرف به معنا که افلاطون می توان از فلاسفه مروج این عقیده قلمداد کرد. افلاطون برای تمامی موجودات صورت را تابع صور واقعی می داند که در عالم معنا نقش بسته است. دسته دوم هر دو مقوله صورت و معنا را دو وجه غیر قابل افتراق در هر پدیده ای می دانند. ارسطو از فلاسفه تأثیرگذار به این تفکر بود که وجودیت هر پدیده را براساس علت های ۴ گانه چنین توصیف می کند.

علت غایی که دلیل هست شدن و هدف از وجود یک پدیده را بیان می کند.

علت فاعلی را عامل خلق اثر و پدیده قلمداد می کنند.

علت صوری که به شکل و صورت اشاره می کند که بر ساختار و ساختار آن دلالت دارد.

در آخر علت مادی که به ماده شکل دهنده آن اشاره دارد.

نگرش سوم که زیبایی را در صورت می داند نه معنا و هنرمند را در مقام نابغه می بیند. از سردمداران این نظریه می توان به فلاسفه مدرن اشاره کرد که تعریفی متفاوت از زیبایی ارائه می دهند که از مهمترین آن می توان به کانت اشاره کرد. با توجه به آنچه در کتاب زیبایی شناسی در معماری نوشته یورک کورت گروتز می خوانیم اگر زیبایی از دیدگاه ویتروویوس نمایی مطبوع و خوش آیند می باشد که تقارن اجزاء آن بدرستی حساب شده باشد یا از دید اگوستینوس زیبایی در فرم هایی

وجود دارد که زاینده اعداد باشند از دید آلبرتی زیبایی همخوانی قاعده مند بین اجزاست بطوری که نتوانیم چیزی را در آن تغییر دهیم بدون اینکه از خوش آیندی آن بکاهیم از دیدگاه کانت آن چیزی است که محسوسات ما را در جمع به صورتی هماهنگ در بیاورد. بر این اساس می بایستی درک زیبایی یک فرم بدون کار فکری انجام شود. وجود مکاتب مختلف دال بر تفاوت نگرش نسبت به علت های وجودی هر پدیده دارند. اگر در فلسفه شرق مانند معماری گذشته ایران و ژاپن علت غایی، عامل خلق بر بوده در فلسفه غرب علت فاعلی که در پی انسان مداری عصر رنسانس به وجود آمد، برترین اصل خلق اثر شد تا جایی که حتی علت صوری (در قالب توجه صرف به فرم (نالبند) و علت مادی (توجه به مصالح) عامل مهمی در پیدایش معماری گشته است. در راستای این تغییرات می توان به پیشرفت تکنولوژی، استفاده از ابزار کامپیوتر به عنوان عامل مهمی در پیدایش فرم های جدید و پیچیده در معماری گردید اشاره کرد که با ورود آن بر پروسه تولید و طراحی معماری زمینه ساز تحولاتی گردیده که به معنای حبابان شهرت یافته است که پس از فلسفه انسان مدار مدرن شاهد دنیای تکنولوژی می خواهیم بود که خود زمینه ساز تحولات بعدی گردیده است آنچنان که آن را می توان بخشی جدایی ناپذیر از جهان بینی دوران مدرن دانست.

پارادایم های حاکم در هر دوره بینشی را بر جامعه حمل می کند که بر هنر و معماری آن دوره تاثیر گزار می باشد که امروزه با توجه به کثرت گرای جامعه شاهد ظهور گرایش های بسیاری در عرصه هنر و معماری هستیم. به در بازه زمانی کم در هنر و معماری ایفاء نقش می کنند. نگاهی به تغییرات در قرن اخیر گویای این مطلب می باشد که انسان با کمک تکنولوژی توانسته سبک های مختلفی را پایه گذاری کند که شاید تا قبل از انقلاب صنعتی این مهم میسر نبوده است ولی پیدایش فرم های نوین در معماری گواهی بر تغییر در مفهوم زیبایی در هر دوره می باشد که مهر تاییدی بر پیدایش گرایش های نوینی می باشد که ریشه آن را باید در تفکر و جهان بینی این دوره جستجو کرد تفکراتی که با ورود به دنیای مدرن شکل

دیگری به خود می گیرد. آنچه در تفکر مدرن اتفاق می افتد واکنشی بود که نسبت به تفکرات دوران ماقبل مدرن بر جامعه حاکم بوده است و به همین دلیل است که عمدتاً در دوران مدرن شاهد ظهور جنبش های اجتماعی هستیم که با شعار برابری^۱ وارد عرصه می گردد و ناشی از دلزدگی نسبت به اختلافات طبقاتی و سلطه بی چون و چرای کلیسا می باشد. اگر حاکمیت نگرش از بالا به پایین، تمایزات اجتماعی، کم توجهی به نیاز مادم از ویژگی های دوران قبل از مدرن بدانیم باز خورد های آن در هنر و معماری آن دوره تامل برانگیز است.

معماری مدرن	معماری ماقبل از مدرن
توجه به مسکن به عنوان ساده ترین عملکرد	توجه به بناهای خاص مانند کاخ و کلیسا
تعلیق به عنوان یکی از اصول معماری مدرن	تاکید بر عظمت ساختمان و استفاده از حجم های سنگین
استفاده بسیار زیاد از پنجره و وحدت بیرون	پیدا نمودن محیط دور و بیرون جهت تاکید درون
سادگی و حذف تزئینات	استفاده زیاد از تزئینات
حذف نمادها ^۲ و تمرکز بر استاندارد سازی در جهت شعار برابری	افراط در استفاده از نمادها و موتیف ها

جدول ۱- مقایسه معماری مدرن و معماری فرون سطح

پس در دوران مدرن شاهد سادگی در فرم هستیم تا حدی که فرم تنها در تعدادی اشکال خالص خلاصه می شود و جهانی شدن به دور از محلی گرایی و فرهنگ و توجه به عملکرد اساس کار معماران می گردد تا اینکه معماری پست مدرن با نقد آن

^۱ معماری مدرن معتقد بود که هر فرد می تواند سلسله مراتب ترقی را طی کند که پست مدرن آن را زیر سوال می برد و قدرت و ثروت را عامل مهمی در این زمینه می داند

^۲ هر چند در سبک پست مدرن نمادها دوباره به معماری بر می گردند ولی با هدفی متفاوت از آنچه قبلاً بر آن تاکید می شده و آن توجه به فرهنگ عامه بوده است

بر بسیاری از اصول این دوران خط بطلان می کشد پس از آن در این دوران مفاهیمی مانند پیچیدگی، معنا، تخیل، نمادها و توجه به فرم و منطقه گرایی با محوریت انسان پا به عرصه می گذارد آنچنان که امروزه شاهد دنیایی کثرت گرا و چند معنایی هستیم تا جایی که مرز بین واقعیت و خیال مخدوش می شود و حقیقت تنها معطوف به فرد می گردد و تعاریف جدیدی از زیبایی عرضه می گردد که دامنه را در حال تغییر است. با نگاهی اجمالی به معماری گذشته ایران تا به امروز می توان شاهد تحولاتی بود که نشأت گرفته از تغییر نگاه به مقوله زیبایی بوده است. در معماری قدیم ایران زیبایی بر مفاهیم استوار بوده تا جایی که صورت و کالبد را تابعی از مبانی می سرشته است. دورن گرایی یکی از مفاهیم تاثیر گذار در حوزه معماری می باشد که بر مبنای اعتقاد فرد به درون و عالم شهود بوده است. این توجه به نشانه گسیست از ماهی بودن که طی قرن‌ها در معماری چنان معنای پایداری یافت که به یکی از اصول مدام بدل گشت. اصولی که به سادگی در کالبد یا پوسته خارجی ساختمان انجامید مگر در کاریهایی که لزوم آن وجود داشته است. تحولاتی که در یک قرن اخیر در معماری ایران رخ داد. اگر روندی است که نه نشان از معماری گذشته دارد و نه توانایی بر جای گذاشتن ردی نوین بر معماری دارد که نشأت گرفته از مفاهیم بوده است. برونگرایی و توجه به فرم به عنوان خصیصه دنیای مدرن که صورت را مبنای خلق اثر می داند معماری ایران را در جهتی خلاف آنچه بوده سوق داده و با چنان سرعتی در حال پیش روی است که نه تنها به مفاهیم پیشین پشت کرده که دیگر نه اثری از بهشت درون به چشم می خورد و نه توانستیم رویکردی نوین را در زمینه فرم به معماری عرضه داریم. در این کتاب بر آنیم تا با شناسایی عوامل تاثیر گزار بر فرم به دلایل این رخداد پرداخته و درک درستی از نیازمندی های معماری امروز دست یابیم. در این راستا در بخش اول کتاب به تبیین تعاریف موجود در زمینه فرم و معیارهای آن خواهیم پرداخت. در این جا

این سوال مطرح می گردد که زیبایی فرم بر گرفته از چه عواملی می باشد؟ به نظر می رسد آنچه امروزه مورد مناقشه قرار گرفته عدم وجود معیارهای درست زیبایی در فرم می باشد که عموم مردم و حتی گاه جامعه معماران را تحت تاثیر قرار داده است. در بخش بعد کتاب به عواملی پرداخته خواهد شد که امروزه بر تعریف فرم در معماری تاثیر گذار بوده است. اگر فرم را برآیندی از عواملی همچون کیفیت های زیبایی شناسانه، تکنولوژی، اقلیم، محیط و زمینه، عملکرد، جهان بینی و پارادایم و مفاهیم فرهنگی و اجتماعی بدانیم از یک سو با معیارها و از سویی با باورها روبه رو خواهیم بود که نادیده گرفتن پاره ای از مسائل مشکلاتی را در این زمینه به وجود آورده که تحلیل مناسبی از آثار معماری معاصر ایران میزان تاثیر دهی هر عامل را تبیین خواهد کرد. در بخش سوم کتاب به تحلیل هر یک از شاخص های تاثیر گذار بر فرم در هر دوره از معماری معاصر ایران پرداخته می شود و در نهایت نمونه هایی در این زمینه بررسی می گردد تا این شاخص ها مورد نقد قرار گیرد.